

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-84.1-15>
УДК 376.056.24

Ніколенко Л.М.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ПІДГОТОВКА МАГІСТРІВ ДО РОБОТИ З РОЗВИТКУ НАВИЧОК СПІЛКУВАННЯ У ДІТЕЙ ІЗ РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРА

Анотація. Стаття торкається проблеми формування фахової компетентності магістрів в галузі спеціальної освіти, зокрема, підготовки магістрів до розвитку навичок спілкування у дітей із розладами аутистичного спектра. У статті представлено результати дослідження щодо рівня підготовки студентів-магістрів до роботи з розвитку навичок спілкування у дітей із РАС. Автор звертає увагу на необхідність поглиблення практично спрямованої підготовки майбутніх фахівців та розширення можливостей вибору здобувачами вищої освіти спеціалізованих курсів. Зокрема, у підготовці магістрів до розвитку навичок соціального спілкування у дітей з РАС акценти мають бути зроблені на усвідомлення студентами сутності явища аутизму, опанування ними новітніми технологіями розвитку навичок соціального спілкування дітей з РАС з чітким визначенням відповідних понять і закономірностей; усвідомленням продуктивних шляхів розв'язання професійних завдань.

Ключові слова: підготовка магістрів, фахові компетентності, навички спілкування, розвиток навичок спілкування, діти з розладами аутистичного спектра, заклад вищої освіти

Nikolenko Liudmyla

Oles Honchar Dnipro National University

TRAINING FOR MASTER'S DEGREE STUDENTS IN COMMUNICATION SKILLS DEVELOPMENT IN CHILDREN WITH ASD

Summary. The paper deals with the problem of professional competence formation in master's degree students in the field of special education, in particular, it raises the issue of their result-oriented training in communication skills development in children with Autism Spectrum Disorder (ASD). The article presents the study results of the competence level of master's degree students for training in communication skills development in children with ASD. The author draws attention to the need to deepen the practical training of future specialists and to expand the range of specialized courses for higher education students to choose from, to use the higher education institution to its full extent for this purpose. The author emphasizes the fact that the problem of training teachers for work with children with autism spectrum disorders is especially urgent today, as the number of children with RAS is constantly growing, this developmental disorder has not been studied enough and many questions remain open, thus slowing down the development process of such children. Therefore, it is important to give a result-oriented training to future professionals of this field of study. So, in the process of master's degree students training for social communication skills development in children with ASD, the emphasis should be on the students' awareness of the essence of autism as a phenomenon, its diagnosis and correction, their mastering of the latest technologies of social communication skills development in children with ASD with a clear definition of relevant concepts and patterns; engaging students in theoretical creative learning activities with understanding of productive ways to solve professional problems by clearly defined and at the same time, flexible activity algorithms. The choice of methods of developing social communication skills for a child with ASD should be clearly realized by a specialist be individually oriented and scientifically based. In most cases, children with ASD have quite a high motivation to get an education, but it will become accessible to them only through their mastering of social communication skills. That is why the issue raised in the article is clearly urgent and has prospects for further practical development and study.

Keywords: masters training, professional competences, communication skills, communication skills development, children with autism spectrum disorders, higher education institution.

Постановка проблеми. На початку ХХІ століття людство намагається переосмислити закони співжиття і побудувати гуманне суспільство на основі толерантності та рівності прав і свобод кожної людини. Насамперед ці зміни торкаються соціальної та освітньої сфер. Україна активно долучається до цих процесів, втілюючи у життя модерну концепцію розвитку освіти. Нова українська школа поставила перед освітянами безліч проблем і завдань щодо забезпечення доступу до якісної освіти різним категоріям її здобувачів, що, у свою чергу, вимагає перегляду усієї системи підготовки педагогічних працівників у закладах вищої освіти (ЗВО). Особливо це стосується формування професійної компетентності магістрів спеціальної освіти, адже вони мають володіти такими ресурсами, які уможливають

найбільш якісну професійну діяльність не лише у сфері спеціальної, а й інклюзивної освіти. Такі вимоги до професійної підготовки фахівців галузі цілком відповідають сучасним тенденціям у науково-практичних підходах щодо організації та змісту вищої освіти України загалом, орієнтованих на «Стандарти забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти» [5]. Зміна її цільового вектору на поглиблення вузькоспеціалізованої практично спрямованої підготовки майбутніх фахівців вимагає розширювати можливості вибору здобувачами вищої освіти спеціалізованих курсів та використання із цією метою освітнього простору ЗВО найбільш повною мірою.

Таким чином, вимоги до фахових компетентностей магістрів спеціальної освіти розширюють коло завдань щодо їх професійної компетентнос-

ті і виступають одним із провідних чинників удосконалення змісту їх фахової підготовки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Ідеї модернізації освіти на компетентнісній основі активно розробляються науковцями протягом більш, ніж півстоліття. За цей час розроблено зміст, структуру, основні принципи та положення щодо формування професійних компетентностей майбутнього фахівця (І. Зимня, З. Курлянд, О. Матюшкін, О. Овчарук, О. Пометун, В. Слассьонін, О. Тихоміров, А. Хуторський та інші).

У галузі спеціальної освіти ці питання досліджують В. Гладуш, І. Дмитрієва, М. Кот, С. Миронова, О. Мартинчук, Н. Савінова, В. Синьов, А. Шевцов та інші. Відповідно до реалій та вимог часу, науковці переглядають напрями та зміст підготовки майбутніх педагогів спеціальної освіти, виокремлюють та обґрунтовують нові складники професійної компетентності.

Проте, у реалізації завдання із забезпечення освітніх та соціальних можливостей дітям із особливими освітніми потребами (ООП), система вищої освіти в галузі спеціальної педагогіки ще не приведена у відповідність до нових показників її якості, що висуваються замовниками цих послуг та роботодавцями. Водночас, відзначаємо, що останнім часом дійсно значна увага приділена питанням корекційної допомоги, розвитку та психології дітей з розладами аутистичного спектра (РАС), що викликано різким збільшенням кількості таких дітей в Україні та світі. А. Душка, Т. Скрипник, В. Тарасун, Г. Хворова, Д. Шульженко досліджують цю проблему з різних боків.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Однак, на сьогодні залишається мало досліджуваною проблема цілеспрямованої підготовки магістрів до роботи з розвитку навичок соціального спілкування зазначеної категорії дітей. Фахівців для такої роботи потребують як центри, створені недержавними організаціями, так і заклади інклюзивної та спеціальної освіти. Виходячи з того, що фахова компетентність розуміється як здатність випускника вирішувати певні проблеми та завдання, отримувати результати професійної діяльності на основі застосованих підходів та методів корекційної освітньої діяльності, на наш погляд, сьогодні недостатньо зосереджується увага на поглибленні змісту професійної підготовки спеціального педагога до роботи з різними категоріями дітей з особливими освітніми потребами, і зокрема, розладами аутистичного спектра.

Формулювання цілей статті. За завдання у цій статті ставимо розкриття та аналіз деяких аспектів проблеми підготовки магістрів спеціальної освіти до роботи з розвитку навичок соціального спілкування дітей з розладами аутистичного спектра, що входить у коло питань формування їх фахової компетентності, а також представлення результатів дослідження щодо рівня готовності студентів-магістрів до роботи з розвитку навичок спілкування у дітей із розладами аутистичного спектра.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Проблема підготовки педагогів до роботи з дітьми, що мають розлади

аутистичного спектра, постає на сьогодні особливо гостро, адже кількість дітей із РАС невинно зростає, а це порушення розвитку мало вивчене, і дуже багато питань залишаються відкритими, що уповільнює процеси розвитку та корекції таких дітей. Винятково це стосується інклюзивної форми навчання. Здебільшого, вчителі воліють не чіпати таку дитину, перекинувши таким чином усю відповідальність за її навчання на асистента, що спричинено неготовністю педагогів взаємодіяти з дітьми з РАС. Ці моменти якраз і зумовили звернення нашої уваги на глибшу підготовку студентів до роботи із вказаною категорією дітей.

Зазначимо, що освітньою програмою підготовки фахівців спеціальності «спеціальна освіта» першого, бакалаврського рівня вищої освіти, передбачено ознайомлення студентів з психологічними особливостями дітей з РАС, загальними підходами щодо взаємодії з ними в межах освітнього простору. Але характерні поведінкові прояви цієї категорії дітей (як-то: відсутність потреби в контактах з оточуючими, відгородженість від зовнішнього світу і слабкість емоційного реагування, не тільки відсутність експресивного мовлення, а і труднощі в його розумінні [3] значно утруднюють і уповільнюють їх адаптацію до навчального процесу, саме тому важливою є додаткова корекційна робота, що спонукає дітей вказаної категорії до спілкування, стимулюватиме до взаємодії. Ці висновки, окрім практичних спостережень, спираються і на тези наукових доробок, зокрема, І. Логвінової [2]: порушення процесу спілкування у дітей з розладами аутистичного спектра виявляється переважно у таких двох різновидах, як комунікативний дефіцит (гіпокомунікативність із заниженою цікавістю до докілька, уповільненням встановлення вербальних і невербальних контактів, відсутністю прагнення висловити свої бажання вокалізацією, поглядом, мімікою чи жестами), чи навпаки, комунікативна екзальтація (надлишкова гіперемоційність у контактах, конфліктність, навіть агресивність).

В обох різновидах порушена мотиваційна складова мовленнєвого спілкування, отже, дитина з РАС швидше не може, ніж не хоче спілкуватися, і отже, від того, наскільки вчасно ми надамо їй допомогу, навчимо взаємодіяти прийнятним для неї способом і не боятись цієї взаємодії, залежить успіх формування у неї спілкувальної активності, її соціалізації, вміння зарадити самій собі тощо. Для цієї корекційної роботи важливо цілеспрямовано готувати майбутніх фахівців, на що і звертаємо увагу, прагнучи підвищити рівень психолого-педагогічної підготовки майбутніх педагогів у сфері спеціальної та інклюзивної освіти до розв'язання проблем у взаємодії з дітьми з РАС, сформувати концептуальні уявлення про суть даного феномену, необхідні компетентності щодо попередження, діагностики і корекції розладів аутистичного спектра.

Із метою виявлення залишкових опорних знань студентів щодо означених вище аспектів їх професійної підготовки було проведено емпіричне дослідження на базі Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, факультет психології та спеціальної освіти. У дослідженні взяли участь 60 студентів першого курсу навчання за другим, магістерським

рівнем, вищій освіти: 30 студентів спеціальності 053 – «психологія» склали контрольну групу, а 30 студентів спеціальності 016 – «спеціальна освіта» склали експериментальну групу. До діагностичного інструментарію увійшли такі опитувальники: методика «Шкала емоційного відгуку» (А. Меграбян [4]), тест П'єрона-Рузера [1], а також анкета відкритого типу «Уявлення про феномен аутизму», укладена авторами. За допомогою анкетування ми мали на меті виявити рівень теоретичних знань та емпіричного досвіду студентів-магістрів про феномен аутизму та особливості дітей з РАС.

Результати констатувального етапу емпіричного дослідження показали, що реальний рівень готовності до розвитку навичок спілкування у дітей з РАС в експериментальній та контрольній групах відрізняється не значно.

Уявлення студентів-магістрів про феномен аутизму та особливості психофізичного розвитку дітей з РАС в експериментальній групі відповідали середньому рівню, а в контрольній групі було виявлено рівень нижче середнього. Щодо рівня концентрації уваги та здатності до емоційного відгуку (методики А. Меграбяна та П'єрона-Рузера), то тут обидві групи показали середній рівень.

За результатами здійсненої діагностики було розроблено спецкурс за вибором «Технології альтернативної комунікації», спрямований на оволодіння студентами новітніх підходів до розвитку здатності до взаємодії та навичок спілкування дітей з РАС, а також дітей, які не володіють навичками вербальної комунікації. Курс розрахований на один семестр, передбачає як блок теоретичної підготовки (лекційні заняття), так й орієнтацію на практичну підготовку студентів до розвитку навичок спілкування у дітей з РАС.

Після впровадження розробленого курсу у навчальний процес студентів спеціальності 016 – «спеціальна освіта» була проведена контрольна діагностика, яка показала ефективність спецкурсу та значне підвищення рівня готовності магістрів до роботи з дітьми з РАС. Звертаємо увагу на ключові, з нашого погляду, моменти здійсненої роботи.

Для нас важливим було сформулювати правильне професійне ставлення студентів до взаємодії з дітьми означеної категорії, адже спеціаліст повинен бути здатним поставити себе на місце дитини, зрозуміти її стан і на основі цього обрати оптимальний спосіб розвитку навичок спілкування у неї. Тому за необхідне ми вважали з'ясувати рівень емоційного ставлення студентів до дітей з РАС за «Шкалою емоційного відгуку» (А. Меграбян [4]). Методика А. Меграбяна на констатувальному етапі показала перевагу дуже високого та високого рівня здатності студентів розуміти емоційний стан дитини в обох групах реципієнтів, при чому більш емоційними і вразливими проявили себе студенти експериментальної групи. Після опанування ними програмою спецкурсу, рівень емпатійності дещо знизився, і ми побачили перевагу високого та нормального рівня у показниках. Це засвідчило більш професійний підхід до взаємодії з дітьми з РАС, який ґрунтується на практично спрямованій організації роботи та залученні до спілкування у доступній для цієї категорії дітей формі, ставленні до дитини

з особливими потребами як до рівної серед інших. Результати діагностики представлено у табл. 1.

Таблиця 1
Показники рівня здатності до емпатії щодо дітей з РАС (за «Шкалою емоційного відгуку» А. Меграбяна)

Рівень / група	ЕГ		КГ	
	конст. етап	контр. етап	конст. етап	контр. етап
Дуже високий	27% (8)	10% (3)	23% (7)	23% (7)
Високий	50% (15)	63% (19)	50% (15)	50% (15)
Нормальний	23% (7)	27% (8)	21% (6)	27% (8)
Низький	-	-	6% (2)	-
Дуже низький	-	-	-	-

Значну роль у взаємодії з дітьми з РАС відіграє здатність педагога концентрувати увагу на найменших проявах поведінки чи то емоційних реакцій дитини, оскільки правильне своєчасне реагування на них може стати запорукою успіху корекції розвитку такої дитини. Із метою з'ясування рівня концентрації уваги студентів – учасників дослідження було проведено діагностику за тестом П'єрона-Рузера [1]. Показники рівня концентрації уваги респондентів у цілому виявилися хороші: переважав високий рівень, однак, значна частина студентів мала середні показники, і це вказувало на необхідність роботи щодо підвищення здатності магістрантів зосереджуватися на певних процесах та завданнях корекційно-розвивальної педагогічної діяльності. Із цією метою у програму спецкурсу були введені педагогічні спостереження за поведінкою дітей з РАС на базі спеціальних шкіл «Шанс», «Горлиця» та центру соціальної допомоги та реабілітації дітей з аутизмом «Особливе дитинство», навчальні заняття за технологією «SMART», гейміфікаційно спрямовані заняття. Це дало плідні результати, які зафіксувала контрольна діагностика рівня концентрації уваги студентів. Відсоткові дані за цією методикою наведені у табл. 2.

Таблиця 2
Показники рівня концентрації уваги за методикою П'єрона-Рузера

Рівень / Група	ЕГ		КГ	
	конст. етап	контр. етап	конст. етап	контр. етап
Дуже високий	23% (7)	33% (10)	20% (6)	23% (7)
Високий	67% (20)	61% (18)	67% (20)	64% (19)
Середній	10% (3)	6% (2)	16% (5)	13% (4)
Низький	-	-	-	-
Дуже низький	-	-	-	-

Таким чином, у процесі впровадження розробленого спецкурсу студенти-магістри експериментальної групи мали змогу глибше ознайомитись з проблемами виховання та розвитку дітей із розладами аутистичного спектра, упевнилися в необхідності ретельної і кропіткої роботи у комфортному для дитини режимі щодо розвитку навичок спілкування, дітям з РАС неможливо самостійно набути навичок спілкування та пристосуватись до соціуму. Це підтвердили і результати відповідей на питання анкети, яку

ми пропонували респондентам перед та після впровадження вибіркового спецкурсу «Технології альтернативної комунікації». Наприкінці вивчення дисципліни магістранти експериментальної групи показали достатній і високий рівень готовності до роботи з розвитку навичок спілкування у дітей з РАС. Щодо теоретичної обізнаності, то усі назвали, яке порушення розвитку називається аутизмом (на початку роботи 4 студенти правильно вказали, що це розлад розвитку нервової системи, 17 студентів змогли передати неповне розуміння цього явища, переважно називаючи його частковим порушенням інтелекту та поведінки, ще 4 студенти сказали, що це – розлад емоційної сфери, а 5 зовсім не відповіли на питання). Також усі респонденти правильно вказали найбільш ймовірні причини РАС, тоді як на початку дослідження переважна більшість вказала лише генетичні зміни, а соціальні умови не вказав ніхто. Щодо класифікації РАС, то тут покращення знань не було таким абсолютним, бо ніхто не назвав усі дев'ять виокремлених вченими видів, однак 26 студентів вказали від п'яти до семи видів, і це стабільно хороший результат у порівнянні з констатувальним опитуванням, коли називали лише класичний аутизм, синдром Аспергера та генетично зумовлений (синдром Туретта). Респонденти продемонстрували добру обізнаність із загальними ознаками РАС як на початковому, так і на контрольному етапі роботи, і це, на нашу думку, допомогло їм у вивченні діагностичних та психокорекційних технологій для дітей з РАС, а також у створенні індивідуальних програм активізації навичок соціального спілкування, які представлялися студентами у якості залікової роботи. Звернемо увагу ще на кілька питань, відповідей на які ми не отримали зовсім перед впровадженням спецкурсу: які фази соціалізації дитини з РАС вам відомі; із якими

програмами корекції розвитку дітей з РАС ви знайомі; із чого слід починати корекційну роботу з дитиною з РАС. Після опанування необхідним теоретичним і методичним матеріалом, студенти впоралися із усіма вказаними питаннями, а розроблені ними індивідуальні програми активізації та розвитку навичок соціального спілкування засвідчили у переважній більшості високий рівень готовності до роботи з дітьми з РАС та, відповідно, фахової компетентності магістрів спеціальності 016 – спеціальна освіта.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Спираючись на вищевикладені результати емпіричного дослідження, можемо сформулювати такі висновки. У формуванні професійної компетентності майбутнього фахівця спеціальної освіти вагоме значення має поглиблена практико орієнтована підготовка. Відповідно, у формуванні готовності до розвитку навичок соціального спілкування у дітей з РАС акценти мають бути зроблені на усвідомлення студентами онтологічної сутності явища аутизму, його діагностики та корекції з чітким визначенням відповідних понять і закономірностей; залучення студентів до теоретичної креативної навчальної діяльності з усвідомленням продуктивних шляхів розв'язання професійних завдань за чітко визначеними, і водночас, нежорсткими алгоритмами діяльності. Відбір методів розвитку навичок соціального спілкування для дитини з РАС має чітко усвідомлюватись фахівцем, бути індивідуально спрямованим та науково обґрунтованим. Діти з РАС у більшості випадків мають достатню високу мотивацію до отримання освіти, але вона стане їм доступною лише через набуття навичок соціального спілкування. Саме тому порушене у статті питання має вагу і перспективи подальшої практичної розробки і вивчення.

Список літератури:

1. Дослідження концентрації уваги. URL: <http://personal.in.ua/article.php?id=385>
2. Логвінова І.П. Особливості формування невербальних засобів комунікативної діяльності у дітей дошкільного віку з розладами спектра аутизму : автореф. дис. канд. наук із психол. : 19.00.08 / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2013.
3. Ніколенко Л.М., Ковалінська Ю.А. Спілкування як провідний фактор розвитку особистості дітей з порушеннями аутистичного спектра : матеріали форуму «Відкритий урок: розробки, технології, досвід». Київ, 2019.
4. Опитувальник методики «Шкала емоційного відгуку» А. Меграбяна і Н. Епштейна. URL: http://psychologis.com.ua/oprosnik_metodiki_shkala_emocionalnogo_otklika_a_megrabyana_i_n_epshteyna.htm
5. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти. URL: https://erasmusplus.org.ua/images/phocadownload/standards-and-guidelines_for_qa_in_the_ehea_2015.pdf

References:

1. Pashukova, T.I., Dopira, A.I., & Dyakonov, G.V. (1996). Doslidzhennia kontsentratsii uvahy [Concentration research]. Available at: <http://personal.in.ua/article.php?id=385> (accessed 02 September 2020). (in Ukrainian)
2. Lohvinova, I.P. (2013). Osoblyvosti formuvannia neverbalnykh zasobiv komunikativnoi diialnosti u ditei doshkilnoho viku z rozladamy spektra autyzmu [Features of the formation of nonverbal means of communication in preschool children with autism spectrum disorders]. (PhD Thesis), Kyiv: National Pedagogical Dragomanov University. (in Ukrainian)
3. Nikolenko, L.M., & Kovalinska, Yu.A. (2019). Spilkuvannia yak providnyi faktor rozvytku osobystosti ditei z porushenniamy autystychnoho spektra [Communication as a leading factor in the development of personality of children with autism spectrum disorders]. Proceedings of the Vidkrytyi urok: rozrobky, tekhnolohii, dosvid. Kyiv: Vidkrytyi urok: rozrobky, tekhnolohii, dosvid. (in Ukrainian)
4. Mehrabian, A., & Epshtein, N. (2015). Opytuvalnyk metodyky «Shkala emotsiinoho vidhuku» [Questionnaire of the method «Scale of emotional response»]. Available at: http://psychologis.com.ua/oprosnik_metodiki_shkala_emocionalnogo_otklika_a_megrabyana_i_n_epshteyna.htm (accessed 02 September 2020). (in Ukrainian)
5. European Association for Quality Assurance in Higher Education (2015). Standarty i rekomendatsii shchodo zabezpechennia yakosti v Yevropeiskomu prostori vyshchoi osvity [Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG)]. Available at: https://erasmusplus.org.ua/images/phocadownload/standards-and-guidelines_for_qa_in_the_ehea_2015.pdf (accessed 02 September 2020). (in Ukrainian)